

ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ САРАЈЕВСКОГ ПРЕПИСА ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГА САВЕ ИЗ XIV ВИЈЕКА²

У раду се даје преглед правописних одлика једног од једанаест сачуваних преписа *Законоправила Светог Саве*, новообјављеног *Сарајевског преписа* из XIV вијека. Прелиминарно истраживање има за циљ да испита најбитније црте које карактеришу српске средњовјековне ортографске школе као што су: писање гласовних вриједности: [ja], [je], [ju], [ља], [ња] / [ље], [ње], да би се утврдило којој српској правописној традицији припада један од преписа најзначајнијег кодекса словенског средњовјековног права и монументални споменик српске културе.

Кључне ријечи: српски правопис, старији и млађи „рашки“ правопис, Сарајевски препис, *Законоправило Светог Саве*.

1. ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГА САВЕ. *Законоправило Светога Саве* је највећа српска рукописна књига; то је канонски, црквено-грађански зборник направљен за потребе конституисања самосталне Српске Цркве и нове, независне, српске државе. Ова кодификација, којом је више него било којим другим својим дјелом, Свети Сава учинио Србију земљом хришћанске и европске цивилизације (Богдановић, 1979, стр. 97, 98), заузима посебно мјесто у историји византијско-словенских и међусловенских средњовјековних црквених и културних веза (Турилов, 2013, стр. 45). „Почев од 1219. године па до XIX столећа, а делом и у XX столећу, ова је К служила као главни правни извор, као *corpus juris utriusque* за све источно словенство, за све православне и словенске цркве, а делом и за државе са православним словенским становништвом – за Србију, за Бугарску и за Русију, те делимично и за Румунску цркву“³ (Троицки, 1952, стр. 1).

¹ zorica.nikitovic@flf.unibl.org

² Овај рад је настао у оквиру пројекта „Српски језик у споменицима средњовјековне Босне и Хума“ чији је носилац Филолошки факултет у Бањој Луци.

³ Бугарска црква је 1226. године преузела *Законоправило Светог Саве* и управљала се њиме, а 1262. године бугарски кнез Светислав послао је *Законоправило* руском митрополиту Кирилу III да се по њему управља. Том приликом, нагласио је да се по тој књизи треба

Од првих интересовања за историју српске редакције византијског Номоканона дијели нас скоро двјесто година, када је Јернеј Копитар 1823. године покренуо питање критичког издања овог изузетног споменика словенског права. Литература посвећена различитим аспектима проучавања *Законоправила Светог Саве* је веома опширна и излишно ју је, овом приликом, наводити.⁴ Нарочито је литературом богата историја питања ауторства српског номоканона. То питање се данас сматра ријешеним будући да до данас није пронађен ниједан грчки кодекс типа Светосавског номоканона, нити у византијским правним изворима има трага спајању Аристинових и Зонариних тумачења у јединствен зборник, поготову такав зборник у коме би се поред Аристина и Зонаре нашли и „градски“ тј. грађански закони.⁵ „Нема, дакле, не само словенског предлошка него ни грчког прототипа српској Крмчији“ (Богдановић, 1979, стр. 94).

Од укупно једанаест српских преписа, колико их је до нашег времена сачувано, (*Рашки* (1305), *Дечански* (1340), *Пчињски* (1360–1370), *Београдски* (друга половина XV в), *Хиландарски* (XV или XVI в), *Савински* (1602), *Пећки* (1552), *Милешевски* (XVI в (одн. 1295)), *Морачки* (1651. (одн. 1252))⁶ до сада је објављено критичко издање *Иловичког преписа* (1991) као најстаријег, те *Сарајевски препис* (2013). Обје објављене

управљати свако царство. На Владимирском сабору 1274. године, *Законоправило Светог Саве* било је усвојено као званични канонски зборник Руске Цркве, тј. „после Владимирског сабора Савина К је или у своме првобитном облику (рјазанска редакција) или са заменом скраћеног текста канона пуним (софијска редакција) постала једини званични извор канонског права у Русији“ (Троицки, 1952, стр. 2). Шире о овом питању в. Щапов (1978).

⁴ Много је писано и различито закључивано, посебно у вези с питањем Савиног учешћа у стварању *Законоправила*. Сводећи закључке познатих научника различитог профила из прве половине XX вијека о том питању (Павлов, 1869; Јагић, 1874; Срезневски 1871–72; Ћоровић, 1928; Сперански, 1930; Соловјев, 1932; Белић, 1936; Троицки, 1949; Мошин, 1955; и др.), почев од потпуног приписивања ауторства *Законоправила Светом Сави*, па до умањења и одрицања његове улоге односно свођења његове улоге на препис рускословенског предлошка, Димитрије Богдановић подржава мишљење Сергеја Троицког да је *Крмчија* у својој коначној форми настала трудом Светог Саве у Солуну 1219. године.

⁵ У новије вријеме Миодраг Петровић је извршио текстолошку анализу 1. главе *85 Апостолских правила* и њихових тумачења, показујући гдје, на који начин и која врста интервенција је извршена, а с циљем да се у оквиру те анализе донесу закључци о Светом Сави као састављачу и преводиоцу грчког номоканона. „Мењање мјеста грађе, вешто ткање спајањем сродних текстова које или проширује или скраћује која почињу са *ῥεκше σφῆτς* могла је и смела у *Законправило* само да изведе најпозванија личност тада у Србији, а то је без сваке сумње једино могао бити Свети Сава“ (2002, стр. 40). „Он је тај који је као црквени поглавар био најодговорнији за смисао сваке речи у тој књизи од које је зависио не само црквени већ и грађански поредак у Србији. Нико није могао позваније, ученије, меродавније и одговорније да на основу грчке номоканонске грађе састави, објасни и уведе у примену *Законоправило*“ (2002, стр. 41).

⁶ Преглед сачуваних преписа и вријеме настанка дати су према: Соловјев (1932, стр. 27–38) и Троицки (1952, стр. 34–62).

фототипије⁷ својим насловом овом споменику враћају његово изворно име *законоправило* садржано у првим редовима прве странице рукописа: кнѣгы снѣ глаголемѣне грѣтскыицѣ ѣзыкомѣ номоканонѣ и сказанѣмѣне нашымѣ ѣзыкомѣ законоуправило (2013, стр. 1).

2. САРАЈЕВСКИ ПРЕПИС ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГ САВЕ ИЗ XIV В. Рукопис *Сарајевског преписа* налази се у власништву црквене општине Сарајево, и чува у музеју Старе цркве Светих архангела Михаила и Гаврила. На основу записа на предњој корици сматра се да је рукопис својина ове цркве више од 350 година. Писан на пергаменту, уставном ћирилицом, у два ступца представља веома обимну књигу од 370 листова односно 740 страна.⁸ Десет листова недостаје⁹ („исјечено је“).

Посебност овог преписа чини тајнопис (криптограм), „[...] најстарији тајнопис писан словенским словима на словенском рукопису икад написан[...]“ који је посебно његован у српским манастирима у Босни, тачније у Старој Српској цркви у Сарајеву (О Законоправилу, 2013, XX). У *Сарајевском препису* постоје и допунски чланци којих нема у другим преписима као што је текст Михаила, Синђела јерусалимског патријарха изложено о правоверни вѣрѣ, те линија о забрањеним браковима у табlici степена сродства која је у овом препису подвучена послѣ шестог а не, као у осталим преписима, послѣ седмог степена сродства.

Препис, такође, карактеришу и глосе¹⁰ на маригинама рукописа чији је садржај двојак. Већина глоса садржи објашњење мање познатих

⁷ *Законоправило или номоканон Светог Саве. Иловички препис 1262. година, фототипија.* Приредио и прилоге написао Миодраг М. Петровић, Горњи Милановац: Дечје новине, 1991; *Сарајевски препис Законоправила Светог Саве из XIV вијека*, фототипија, Приређивачи: проф. др Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић). „ДАБАР“ Издавачка кућа Митрополије добробосанске, 2013.

⁸ Претпоставља се да је нумерација листова арапским цифрама извршена у првој половини 20. вијека и биљежи 367 листова јер се бројеви 85, 137 и 313 понављају два пута.

⁹ Рукопис *Сарајевског преписа* није цјеловит. У склопу 22. главе изостаје пето правило Василија Великог, јер је писар одмах послѣ четвртог, вјероватно омашком, испустио пето и написао шесто правило. Такође, у оквиру 35. главе недостаје посљедњих шест од укупно четрнаест правила архиепископа александријског Теофила, читава 36. глава *Из посланице Кирила архиепископа александријског Домну*, затим првих седам глава у оквиру 37. главе *Кирила Александријског о правоверју 12 глава против Несторија*. Ове главе су, према опису М. Живковића, у препису постојале почетком XX вијека, као и још један допунски чланак *Кирила архиепископа александријског о Богојављењу које пада у недјељу*, кога данас, такође, нема (О Законоправилу, 2013, стр. XXII).

¹⁰ Потреба за глосама се развила још у вријеме покрштавања и описмењавања, када су страни проповједници хришћанства на својим богослужбеним и проповједничким књигама биљежили словенске ријечи које су им могле затребати, а словенски књижевни дјелатници писали на бјелинама словенских књига објашњења неразумљивих односно непреведених туђих ријечи. В. Грицкат, 1977, стр. 25–26.

појмова (страни народи, мјерне јединице, градови, локалитети, итд.), док друга врста глоса, записи о смрти два сарајевска митрополита, Мелетија Миленковића (1740) и Пајсија Лазаревића (1759), истовремено представљају свједочанство о томе да је Стара црква у Сарајеву најмање три вијека чувар овог споменика, те да се у овој митрополији *Законоправило* поштовало вијековима (О *Законоправило*, 2013, стр. XXII).

Вријеме и мјесто настанка *Сарајевског преписа* не знају се поуздано. Запис¹¹ исписан тајнописом дешифровао је 1862. године Симо Соколовић и о томе, такође, оставио запис на посљедњем листу рукописа, наводећи 6879 (1371) годину као вријеме настанка записа, па се на томе темељила претпоставка да је до тада преписан читав кодекс. Управо на основу овог записа истраживачи XX вијека погрешно су датирали *Сарајевски препис*. Троицки [Сергий Викторович Троицки] је сматрао да је препис настао 1360–1370, (јер је запис настао 1371), док је Мошин [Владимир Алексеевич Мошин] датирао у прву трећину XIV вијека (1953, стр. 161). Потврђено кругом палеографских аналогича слично је сматрао и Шапов [Ярослав Николаевич Шапов] (1978, стр. 10), премјестивши кодекс између Дечанског и Пчињског. „В то же время в работах сербских ученых и сербской справочной литературы возобладало ‘соломоново решение’: Сараевскою Кормчую стали датировать серединой XIV в.“ (Турилов, 2013, стр. 44).

Досадашњу претпоставку да су рукопис сачинила два писара, аргументовану тиме што је један од писара (сматрало се други), „грешни Мирослав“, на 191-ој страници оставио запис *ѡслѣ писѣ грѣшны мирославѣ*, довршио преписивање књиге, док је преписивање првог дјела књиге (0–191) приписано анонимном писару, такође је оспорио А. Турилов. Он је уочио да је у кодексу присутан рукопис још једног писара чије је учешће у писању веома ограничено,¹² а чији се рукопис не слаже ни с анонимним писарем, ни са Мирославом. Рукопис првог писара близак је уставном писму читавог реда датираних српских рукописа посљедње четвртине XIII и прве четвртине XIV вијека (дијак Феодор). Ни ситуација с Мирослављевим

¹¹ Запис с краја књиге не односи се на *Законоправило*, већ на другу богослужбену књигу „песнивац“ која је према наводу написана „благочестивој и христољубивој и превисокој“ деспотици Јелени, претпоставља се жени деспота Угљеше Мрњавчевића, потоњој монахињи Јефимији, одакле је требало да буде преписан у наведену књигу тј. псалтир преписан за њу. С. Стјепановић сматра да је име аутора овог записа Исаија на шта упућује пет слова распоређених у облику крста која су исписана испод тајнописа, а од којег га раздваја други, такође тајнописом забиљежен запис Христифора Жефаровића. (Тајнопис је иначе заснован на принципу бројних вриједности слова која, међусобно се замјењујући, дају збир 10, 100, 1000 док словне ознаке за 5, 50, 500 остају неизмјењене). Претпоставља се да је можда ријеч о чувеном хиландарском преводиоцу XIV в. иноку Исаји. (О *Законоправило*, 2013, стр. XXI).

¹² Анатолиј Аркадјевич Турилов [Анатóлий Арка́дьевич Тури́лов] је имао увид у странице 51, 351, 354. Наш увид у цјеловит рукопис, такође, показује да је *Сарајевски препис* писало више писара. Међутим, палеографска анализа излази из оквира овог истраживања.

рукописом не противрјечи другачијем датирању рукописа. Према Туриловом мишљењу, Мирослављев рукопис, с високим степеном вјероватноће, може бити поистовјећен с првим писатељем *Српског Апостола* (1–165). У том контексту *Сарајевска крмчија* у потпуности може бити датирана не после прве трећине XIV вијека, чему не противрјечи ни веома скромна илуминација (2013, стр. 46). Иницијали византијског стила, слово *P* на 186 стр. и *B* на 364 широко су распрострањени у јужнословенским рукописима посљедње четвртине XIII до средине XIV в. Црвени танки иницијал *C* у лијевом стубцу на стр. 366 има блиску аналогију са л. 84 на повељи краља Милутина манастиру Бањској. И новооткривени писар идентификован као писац *Никодимова типика* употребљава мале иницијале украшене зубићима, карактеристичне за рукописе из времена краља Милутина (1282–1321) и Стефана Дечанског (1321–1331) (2013, стр. 47). „Учешће главног писара *Никодимовог типика* у преписивању сарајевског рукописа Законоправила с великом вјероватноћом указује на њен настанак у архиепископском или хиландарском скрипторијуму“ (Турилов, 2013, стр. 47).

Према овим, најновијим, истраживањима А. А Турилова, времену и мјесту настанка *Сарајевског преписа* може се знатно сигурније приступити. Нема никаквог разлога за сумњу у претпоставку да је рукопис настао у архиепископском односно хиландарском скрипторију на међи XIII и XIV вијека. Штавише, правописне црте, као што ће истраживање показати, иду у прилог том становишту.

3. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. Иако су од објављивања првог и најстаријег преписа *Законоправила* прошле двије деценије, правопис и језик светосавског *Законоправила* још увијек нису привукли већу пажњу филолога. Предмет овог истраживања јесте правопис *Сарајевског преписа Законоправила Светог Саве из XIV в.* (2013) чији рукопис припада српској редакцији старословенског језика. Иако је С. Троицки закључио да је „[...] ортографија као и у другим К светосавске рецензије, али нема много русизама које налазимо у Иловичкој К[...]“ (1952, стр. 45), Љубица Штавланин-Ђорђевић сматра да према својим ортографским одликама рукопис *Сарајевског преписа* припада тзв. босанској ортографској традицији. „Не зна се тачно где је писан, али се на основу језичких и ортографских црта његов постанак може поуздано везати за босанско подручје“ (2005: XXVI). Хипотеза овог рада, која је у сагласности с истраживањима С. Троицког и А. Турилова, јесте да је рукопис писан правописом који се у традицији дијахронијских истраживања ортографије назива рашки правопис, или млађи рашки правопис, односно млађи српски правопис,¹³ онај који се

¹³ На основу представљене грађе српских споменика XII и XIII вијека, Јелица Стојановић издваја двије правописне тенденције које именује као *старији српски правопис* и *млађи српски правопис*. Старији српски правопис обухвата правописне одлике у србистици

везује за име и књижевни рад Светог Саве. Због ширине теме и обима рукописа ограничићемо се на најважније правописне одлике којима се према утврђеној ортографској анализи подвргавају стари српски рукописи. Будући да су највидљивије разлике међу правописним традицијама огледају у обиљежавању гласовне вриједности [ja] и [je] на почетку ријечи и послје самогласника, истраживање ће обухватити писање вокалских група *ja, je, ju, ља, ња/ље, ње*. Такође, осврнућемо се на писање слова: *јер, јери, v, i ĭ*, меког *р* као и на удвојено писање самогласника.

Циљ рада јесте да се ексцерпирањем и селектовањем грађе према наведеним ортографским критеријумима прикажу основна обиљежја правописа овог рукописа и да се утврди којој ортографској традицији споменик припада. Будући да се у сваком споменику рефлектују различити утицаји као што су: поријекло писара, предложак рукописа, простор на коме је писан, због чега без обзира на правописну норму датог периода, ни у једном споменику правописна начела нису спроведена у потпуности, те и немамо споменика који се досљедно држи правописног правила (Стојановић 2002, стр. 29), у раду неће бити вршена статистичка анализа свих уочених одредница, нити ће бити мјерена одступања од одређене нормиране ортографске карактеристике. Истраживањем је обухваћено првих 45 листова књиге (стр. 1–45) и методом случајног узорка изабрано је још 43 (стр. 180–223), дакле, укупно је анализирано 176 страница рукописа.

4. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ¹⁴ ВРИЈЕДНОСТИ [JA]. Гласовна вриједност [ja], која се јавља на почетку ријечи и иза самогласника, готово досљедно је означена лигатуром. Графемом *а* написан је незнатан број примјера, док глагољска традиција обиљежавања графемом *ѣ* није уочена. У иницијалном положају ова гласовна група увијек је означена лигатуром, што је правописна одлика и других испитаних споменика рашког периода (Ивић–Јерковић, 1982, Грковић 1986; Родић, 1994: XIX; Стојановић, 2002; Драгин, 2007; и др): *ѣснѣѣ* 2,1/21, *ѣвљаю* 3а,2/22–23, *ѣвленаго* 6,2/24–25, *ѣдрь* 12а,1/13, *ѣжѣ* 2а,2/2–3, *ѣдовнтаѣ* 184,1/18, *ѣростню* 184а,2/24–25, *ѣрнтѣ* 184а,2/27, *ѣснѣѣ* 185,2/16, *ѣвлатѣ* 185а,2/10, *ѣнца ѣдеть* 197,1/22; *ѣрнноу* 199а,2/26; итд. Без лигатуре је забиљежен један примјер: *ѣгњца* 187а,1/13.

Осим иницијалне, лигатура је регистрована у свим позицијама иза вокала – у медијалној позицији: *оуѣснѣѣ* 2,1/16, *трѣтнаго* 2,2а/17, *поѣтанѣѣ* 5,2/19, *прѣснѣѣ* 7,1/16, *прѣдѣстоѣѣ* 10а,1/21, *тѣмѣѣѣ* 22а,2/22–23, *поѣтаѣѣ* се 38а,2/27, *боѣѣѣѣ* 40а,1/2, *отѣѣѣѣѣ* 183,1/18–19, *сѣѣѣѣѣ* 183а,2/9, *вѣсѣѣ*

именоване као „зетско-хумски“/“хумско-босански“/“норма глагољице“, „старији рашки правопис“, док је млађи српски правопис ’рашки правопис’, „оно што се назива ’млађи рашки правопис’/’искључиво ћирилске особине’, ’правопис Светог Саве“ (2011: 29–30).

¹⁴ У литератури су присутне различите формулације – „писање групе *ja*“ (Драгин 2007, стр. 13, 17, 21); „правопис групе *ja*“ (Ивић–Јерковић 1981, стр. 31, 36); „обиљежавање гласовне вриједности *ja*“ (Стојановић 2002, стр. 32).

вшоу 184,2/7, осниаємъ 184а,1/1, сьгрѣаннѣ 185а,2/26–27, даяти 186,2/15, поката ннѣ 198,1/11 поѣса 213а,1/7; – у финалној: несторниа 2а,1/1–2, бывъшата 2а,1/23, хоуленниа 5,2/27, твоѣа 13,2/4, посланниа 22,1/8, касилниа 22,2/22, соуѣшата 183,1/30, неоукротнѣа и раченниа нѣкаѣа зѣла 183а,1/24–26, собыѣа 183,2/30, зѣла 184,1/18, нзбавѣенниа 187а,2/5, вьскр(се)нниа 187а,2/26, сврѣнненниа 187,2/13–14; твоѣа 198а,2/21; моѣа 199,1/20; такоѣа 217,2/10. Лигатура је написана иза велара у примјеру вѣтъѣа 197а,2/8–9. Мали број потврда без лигатуре везује се за различите примјере исте, веома фреквентне ријечи: патрнарѣа 5а,2/1–2, 17,2/29 // патрнарѣхъ 3,1/3,7, док су други примјери усамљени: пребнѣающаа 1/22, самотворнаа 185а,2/2.

5. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ [JE]. Иако, правописна реформа рашке школе у XIII вијеку настоји да нормализује писање гласовне вриједности [je] у корист лигатуре (Ивић–Јерковић 1981, стр. 37), колебања између означавања графемама *є* и *к* карактеришу српске ћирилске споменике од најранијих времена. У погледу писања лигатуре на почетку ријечи други српски споменици овог периода показују слично стање (Родић, 1994, стр. XIX; Стојановић, 2002, стр. 32; Драгин, 2007, стр. 17).

У гласовној вриједности [je] на почетку ријечи досљедно се пише лигатура: *єддногѣ* 1а,1/6, *кѣда* 1,2/17, *кѣскын кп(нско)пъ* 2,2/9–10, *к(стѣ)ство* 3,1/28, *кѣрѣтнѣхъ* 5,1/27, *кѣрѣсь* 5,1/26, *кѣзыка* 7,2/29, *кѣванг(є)лн* 12а,2/1, *кѣнка* 12,2/7; 213а,2/16, *кѣдннѣдагѣ* 12,2/11–12, *кѣванг(є)лнѣ* 20,2/28, *кѣпнстолин* 17а,1/28–9, *кѣрѣтнѣхъскынѣхъ* 31,1/13–14, *кѣдоу* 42,1/12; *кѣпнтнѣнѣ* 34а,2/12, *кѣн* 198а,2/27; *кѣ* 218,2/4; итд. Нису уочени примјери са *є* умјесто *к*.

Иза вокала лигатура се такође јавља у медијалној (1) и финалној (2) позицији:

(1) *кѣлнѣмъ* 1,1/25, *нѣсторнѣкѣн* 2а,1/8, *поѣмъ* 2а,1/11, *писаннѣмъ* 2а,2/4, *нѣденоуѣмѣа* 2,2/24–25, *нѣпрнѣтъна* 3а,1/30, *коѣждѣ* 4,1/2, *коѣмъж(д)ѣ* 9,2/9, *завнѣаѣмъ* 11а,2/28–29, *кѣроуѣн* 12,1/20, *скоѣн* 15,1/30, *архнѣп(нско)па* 35,1/7; *сьѣднненнѣа* 36а,2/12, *оустроѣннѣу* 183,1/22, *прѣѣмѣѣтъ* 183а,1/29, *ползоуѣмъ* 183,2/26, *прѣѣкаѣдоу* 184,1/26–27, *строѣннѣу* 184,2/12, *благопрнѣт(ѣ)нѣ* 185а,1/12, *довѣѣѣт(ѣ)* 185а,2/14, *прнѣвѣѣннѣм* 186,2/15, *надѣѣшн се* 187,1/6; *пнѣтъ* 197а,1/4, *внѣннѣ* 199,2/21; *скоѣѣ* 199а,1/8; *соуѣтно* 223,2/8.

(2) *вторѣѣ* 1а,1/23, *с(ѣ)тоѣ нзложннѣ* 2,1/19–20, *мѣрнѣ* 2,2/20, *тнсоуѣшноѣ* 2а,2/21, *посланнѣ* 17а,1/29, *всѣѣ* 30а,1/13–14, *нзрѣѣѣ* 37а,1/7, *прѣѣрѣпѣѣвающнѣ* 188,1/16, *сьгрѣшннѣ* 188,2/6.

6. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ [JU]. У главнини примјера ова гласовна вриједност је означена лигатуром: *скоѣю коѣѣу* 1а,2/11–12, *соѣю* 2а,1/26, *кѣроуѣющагѣ* 2,2/13, *рождѣшоуѣу* 2,2/25–26, *прѣѣѣвающаа* 2,2/28, *страж(д)оуѣшн* и *троуѣждаоуѣшн* 3,2/7–8, *доуѣшоу* 3,2/9, *двоу* 9а,2/22, *прѣѣзвѣѣтерю*

36,2/5, блюдѣ 40,1/26, єднною 42,2/3, плавающннѣ 183,2/10, познавають 183,1/20, недооумѣют(ь) се 183,2/12, съвршающі 185а,2/30, разоумѣющоу 205,1/24.

У позицији иза палатала ч, ш, щ, жд ц, такође, долази лигатура. Ово се посебно односи на поједине ријечи које имају вишевјековну традицију писања лигатуре у позицији иза ч као што је чюж(д)его¹⁵ 1а,2/26, чюж(д)ь 195а,1/18; 201а,2/26, 213а,2/18; 218,1/30; 221а,1/30; 222,1/22; али су присутни и граfiјски дублети: чоуж(д)ен 38а,2/14, чоув(ь)ства 196,1/11, чоуж(д)ннѣ 213,1/17. Од примјера наводимо: доушю ндоушю 2,1/12–13, 198,2/1, б(огородн)цю нь хр(нс)тороднцю 2,2/24–25, страж(д)юшю 3,2/7–8, прнтцю 3а,2/6, велѣрѣтцюша 5,2/24, оутврѣж(д)аюшю 7а,2/10, прнш(д)ьшю 8а,1/17, прнѣмьшю 8а,1/18, наложнню 39,1/27чюв(ь)ствѣь 197а,1/16,18, плачюще 199а,1/2, бывшю 219а,1/4–5, съставльшю 219а,1/12 – али и: наложннюцоу 39,1/23, помоцнннюцоу 37а,1/13, чоужднѣ 185,2/21, и др. Писање ю на мјесту оу често је у споменицима раног периода српскословенског језика. Ова појава ограничена је на положај иза некад меких сугласника (ч, ж, ш, ц), како је то у старословенским споменицима (Кульбакин, 1930, стр. 62). У литератури је запажено, а споменицима потврђено, да се ю у вриједности оу иза сугласника и у одређеним коријенима ријечи чувало до краја српскословенског периода (Ивић–Јерковић, 1981, стр. 70; Грковић–Мејдор, 1986, стр. 22; Стојановић, 2002, стр. 36).

У складу са рашком традицијом за означавање гласовне вриједности [љ] и [њ] у споју са вокалом у такође се користи лигатура: блюдн 3,2/18, нѣ(дѣ)лю 23а,1/10, волю 24а,2/3, въземлющнхъ 31,1/9, люднѣ 41,2/6, нестежатељу 183а,2/22, люкѣ 183а,2/19, люковѣ 183,1/23, срѣднюю 185,2/26, съблюдати се 186,1/13, въземлюще 187,1/13–14, ню 218,2/13. Ортографски је немотивисана употреба лигатуре у примјеру люкаваа 4а,1/24.

7. ОБИЉЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ [ЉА], [ЊА] / [ЉЕ], [ЊЕ]. Гласовне вриједности [ЉА], [ЊА] пишу се двојако – у првих 100 страница рукописа претеже писање без лигатуре: прогавлахоу 4а,1/14–15, промышлахоу 5а,2/22–23, поклананнѣ 5а,2/18, покланатн 6,1/17–18, гоненню 7,1/20, гавлаю 7а,1/7–8, оупражнахоу 9,2/5, оставлають 10,2/28–29, оставлаємѣ 14,1/22, поставлающнхъ 36,1/15, оуправлатн 37а,2/15, али нису непознати примјери са лигатуром: г(оспод)нѣ 2,1/8, 3а,2/25, констаньтннѣ 5а,2/12, всѣдрѣжнтѣлѣ 12,1/22.

Лигатура је понекад написана у примјерима у којима нема ортографског или фонолошког оправдања за њено писање: сѣла 21,2/10,

¹⁵ Недоследност у писању илуструје и *Иловички препис* гдје су лигатуре написане произвољно, и на другачијем мјесту него у истим примјерима у СП, у првом примјеру их нема, док их у другом има: страждоуцоу и троуждаюшю Ил 8/5–6; СП чюж(д)его 1а,2/26 // чъждего Ил 3,25; чюжднѣ СП 25,1/5 // чюжднѣ Ил 76,23; СП велѣрѣтцюша 5,2/24 // велѣрѣтцюшѣ Ил 14,26; доушю ндоушю СП 2,1/12–13 // доушоу ндоушѣ Ил 4,8; чашю СП 20а,2/22 // чашоу Ил 64/19; б(огородн)цюу нь хр(н)тороднцю Ил 5/14–15.

прѣстола 1а,2/13 (и прѣстола 1а,2/14); властела 215а,1/30, смрътна 3а,2/25, правовѣрна 4,2/10, неподобна 2а,1/22, константина 2а,2/30–3,1/1; 5а,2/12; (и констанина 7а,1/5), кврнла 4а,2/8, правнла 7,2/5,11, итд.

У другом дијелу корпуса доминира писање са лигатуром: срамлаю се 183,2/4, корабла 183,2/12,13, оулавлајемн 184,1/15, промышлати 184а,1/3, оупражнанне 184а,1/5, раз(д)ѣлајемн 184а,1/14, оуставлати 185,2/17, оукланн ти 186,2/29, поставлајущен 187,1/11, тавлајють 187а,2/31, похвалајемь 188,1/17, оцловлати 188,2/3–4, оубѣлајеть 199а,2/26, вола 199,2/5, болгарна 203,1/21, дѣла 205а,2/20. Без лигатуре је мали број примјера: потаплајють се 183,2/18, прокланнајють 197,2/21, прокланнающею 196,1/5, сьставлахоу 6,1/7–8.

Двоструко граfiјско рјешење огледа се и у гласовним вриједностима [ље], [ње] гдје такође, уз понеки изузетак као што је ослабљение 3а,1/25, у првом дијелу корпуса доминира писање без лигатуре: хоуленна 5,2/27, тавленаго 6,2/24–25, гоненню 7,1/9, гоненню 7,1/9,20, тавленындь 12,2/4, земле 13а,1/13, вола¹⁶ 13а,2/12, 19; 20,1/17; 42а,1/22; б(о)го тавленна 23,2/25, вьселеньскаго 23,2/30, поставлень 17а,1/20, не(дѣ)ле 21,1/1, бл(а)го(сло)влениа 21,2/9, прѣкоупленна и приставленна 25,1/4, заколеть 35,1/11, приємлеть 37а,1/11, исправлень 37а,1/22, помышленне 38,1/12, хранителе 40а,1/23, поставленн 40а,1/26, тавленнхъ 40а,2/5, оставлено 42,1/22, оуправленн 42а,1/8, прѣстѹопленна 45,1/16–17, оскврњенна 43а,2/12.

У другом дијелу корпуса досљедно је спроведена правописна норма са лигатуром, (ријетки су примјери са є: коле 214а,2/21–22) храненне 183а,2/3, поустыне 183,2/26–27, избавленне 183а,2/15–16, прѣјемлеть 183а,1/29, крьмле 183а,2/1–2, оуправленне 183а,2/4, оудалено 184,1/25, помышленне 184,2/29, приємлет 184а,1/2, исправленна 184а,1/28–29, глаумлиенна 185а,1/5, нсѣљенна 185а,1/14, оумилень 185а,1/28, оумлиенниемь 185,2/27, помышленне 185,1/25, вьселенне 185,1/26, раслабленне 185,а,2/9, по вьселенѣн 187а,1/5, нскоупленн 187а,1/10, коупленниемь 187а,1/29–30, оупраж(ь)ненне 184,1/12, земле 201,2/12; нке 219а,1/21; скврњенне 220,1/27, итд.

Колебања код означавања гласовне вриједности [ње] присутна су код писања замјеница за 3. л. јд. у косим падежима. У првом дијелу корпуса лигатура се углавном не пише: понеже 11а, 2/23,27, вь немь 8а,1/18, док у другом дијелу корпуса писање у незнатној мјери иде у корист лигатуре: нѣмоу 186а,2/6–7, нѣго 195,4/2,25/2; 195а,1/19; 196а,1/11; 220,1/12, итд; нѣмь 196,1/15; нѣже 216а,2/30; 220а,2/23; 221а,2/24; нѣмоу 196а,1/8; 200а,2/14; 204а,1/30,213а,2/25; али: него 195,1/21; 198,1/30; 213а,2/24; 217а,2/9; нѣмоу 196,1/6; 204а,2/6; 215а,1/11; нею 200а,2/1; нем 220,1/29.

У цјелини посматрано, по питању писања лигатура *Сарајевски препис* показује двообразност – писање без лигатура у првом дијелу рукописа (стр. 1–45), упућује на старији рашки правопис, а с лигатурама (стр. 180–223), на млађи, уређени правопис по чему *Сарајевски препис*

¹⁶ без коле бес хотѣнна СП 5а,1/8–9 // без коле безь хотѣнна Ил 15/4–5.

показује велику сличност са другим споменицима тог периода (в. Драгин, 2007, стр. 32, Стојановић, 2002, 29–35; Грковић-Мејдор, 1997, стр. 71; Ивић–Јерковић, 1981, стр. 60–62; Јерковић, 1980; Пешикан, 1973, стр. 82, и др.). Ова дистинкција према којој се правописне школе код Срба¹⁷ раздвајају, (старију рашку одликује писање без лигатура, док су лигатуре уобичајене у млађој рашкој правописној традицији), није у вези са претпостављеним писарима. Као што је већ речено, од 191. стоји запис *ѡселѣ писа грѣшны мирославъ*, што би значило да уколико је један, исти, писар писао све странице до 191. странице очекује се уједначено писање без лигатуре, и иста писарска култура, што овдје није случај. За коначне закључак потребно је испитати рукопис у цјелини.

8. ПИСАЊЕ МЕКОГ Р. *Сарајевски претис* наставља старословенску и српкословенску традицију обиљежавања мекоће сугласника р': *сборѣ* 2а,2/17; 4а,1/21; 4,2/10; 8,1/11, (али и *свора* 8,1/17), *ц(ѣса)рѣ* 24,1/1, *ц(ѣса)рѣва* 202,1/5, *прю* 26,1/17, *сѣѣрѣнна* 184,2/17, *распрѣ* 185,2/12, *багрѣти* 185а,2/15, *ствѣрають* 185,2/20–21, *кључѣрѣ* 187,2/7, *сѣѣрѣти се* 188,2/3, *вѣчѣрѣти* 188,1/10, *пастырѣ*

¹⁷ На неадекватност и злоупотребе терминологије у случају појма зетско-хумски или зетско-хумска редакција правописа, како је једну од средњовјековних правописних тенденција код Срба именовано А. Белић, упозорава Ј. Стојановић. Преиспитујући адекватност досадашње терминологије, Стојановић је подвргла системској анализи најзначајније српске средњовјековне рукописе закључујући да се „[...] према свему представљеном може се констатовати да се углавном у споменицима 12. и 13. в. издвајају двије правописне тенденције. 1) Прво је старији (архаичнији) правопис српске писмености (старији српски правопис): у који би се могло сврстати и оно што се означава као “зетско-хумски“ / „хумско-босански“ // „норма глагољице“ (у које спада *Немањина повеља Хиландару*, *Хумска плоча*, *Надгробни натпис кнеза Мирослава*); као и оно што се означава као „старији рашки правопис“ (гдје спадају: дио *Мирослављевог јеванђеља* које је писао главни писар, *Повеља Кулина бана*, писмо другог писара *Вукановог јеванђеља*). И једнима и другима је заједничко одсуство лигатура, а донекле их раздваја донекле спаја, писање *ђерва* (код прве скупине *ђерв* се пише, али има изузетака у којима није написано *ђерв*, код друге скупине *ђерв* се не пише, али има појединачних примјера у којима је писано *ђерв*). Споменици са овим правописом јављају се са свих простора српског језика (Рашка, Хум, Босна), осим са простора тадашње Зете (па је назив „зетски“ тиме неадекватан, ако се посматра стање у споменичком материјалу са овог подручја). 2) Друго је млађи правопис српске писмености, „рашки правопис“ (оно што се назива „млађи рашки правопис“ / „искључиво ћирилске особине“, „правопис Светог Саве“) – млађи српски правопис, који постаје веома доминантан рано у рашкој (њиме су писани неки споменици иза којих не стоји Свети Сава: дио *Мирослављевог јеванђеља* који је писао Глигорије дијак, *Хиландарска повеља Стефана Првовјенчаног*, већи дио *Вукановог јеванђеља*, неке повеље и писма, иако он превасходно доминира у споменицима који се везују за Светог Саву: *Карејски типик*, *Хиландарски типик*...), – али не једино у рашкој (њиме је писан и дио *Мирослављевог јеванђеља* чији је писар Глигорије дијак). Карактеристичан је и за најстарије споменике са подручја Зете (из 13. в: *Иловичка крмчија*, *Морачки натпис*, натпис зетског епископа Неофита), а кроз 13. в. његове се одлике могу срести и у Хуму, Дубровнику, Далмацији, од 14.в. каткад и раније (иако спорадично) и у Босни (2011. стр. 20–30).

198,1/22,28, вѣ(чѣ)рѣа 197а,2/18, сѣтварѣають 199а,2/25, монастырѣа 200а,2/8, прѣу 216а,1/28, прѣа 221,1/28, сѣдѣрѣеннѣмь 198,2/6; 198а,2/11; 200,1/16, итд.

Меко с се никада не означава лигатуром.

9. ПИСАЊЕ ЈЕР-а. У рукопису је досљедно примијењен једнојеровски правопис и то искључиво танко *јер*. Традиционално, од времена првих српскословенских споменика, полугласници су се по питању изговора изједначили тако да се за њихово обиљежавање као графички знак користи *танко јер*. За ову прилику дат је преглед категорија ријечи у којима се *јер* употребљава, односно, праћена је динамика писања овог ортографског знака у слабој позицији. *Јер* се традиционално пише у неколико књишких категорија: предлозима: вь, сь, кь, префиксима: вь, сь, вьз, вьс, коријену ријечи, суфиксалним морфемама и на крају ријечи.

У приједлогу вь, као и у приједлозима сь и кь *јер* се недосљедно пише: вь црѣква(хь)¹⁸ 33,1/10–11; сь: сь жндни 33,1/3, с ниди 3а,1/17; 33,1/4, сь ѣретнкы 30а,2/29, с нидь 19,1/7, с нидь 184,2/8; кь: к сѣмоу 15,2/9, к тѣѣ н кь сѣмѣ 186а,2/28, к нѣмоу 183,2/15, кь сѣѣѣ 184,2/28, к сластѣмь 184а,2/8, кь чл(о) в(ѣ)ком 184а,2/27, к нѣмоу 186а,2/6, к тѣѣ кь сѣмѣ 186,2/28.

Кад су у питању префикси, ситуација је сљедећа. Танко *јер* у префиксу вь, како је то уобичајено српскословенској традицији, углавном се пише: вьплъщѣша 2,2/16, вьпрашаѣт 10,1/6, вьноуѣрѣ 14а,1/18, не вьвѣди 14, 2/22–23, вьзраста 14а,1/10, вьскрѣсенни 23,2/22–23, вьноуѣѣ 5,1/4, вьдовѣствокашѣ 5,1/14–15, вьзростомь 37а,2/10, вьдовницѣ 39,1/30; 39,2/6, вьноуѣрѣ 213,1/7, вьзмоуѣтѣ 219а,1/1, (али и оудовницѣ 37а,2/14), итд. Код префикса сь ситуација такође одговара наведеној традицији. Али гдје је језичко осјећање почело ријеч тумачити као префиксалну изведеницу, гдје се значење које уноси префикс у потпуности лексикализовано, *јер* се не пише. Овдје би се ситуација можда најбоље могла представити према творбеним гнијездима. Могуће је издвојити двије тенденције – код одређених ријечи које су формирале деривациона гнијезда показује се досљедност у писању (1) или неписању *јера* (2).

(1) сьгрѣшаюѣщихь 21а,2/27, сьгрѣшають 21,2/29–30; сьгрѣшьщѣмь 24а,2/22, сьгрѣшетѣ 40а,1/4, сьгрѣшеннѣ 40а,2/29, сьгрѣшенныхь 25а,2/7; 22а,2/25; сьгрѣѣаюѣщихь 23,1/14, 35а,1/24, сьгрѣши 8,2/22; сьбрати 16,1/30, сьбравшихь 31а,2/9–10, сьбра 35а,1/9, сьбравшаго 35а,1/17, сьблазнише се 16а,1/1, сьблазньшии 21а,1/3–4, сьблазни 38а,1/5, сьблазньшии 34а,2/22, сьблюдаюѣѣ 16а,1/8, сьздатню 12а,2/3, сьздани 19а,2/25, сьзданню 40,1/11,

(2) сказанни 15а,1/3; сказашѣ 15а,2/15, сказаннѣ 35а,1/25, сьбра 16,2/4, сьборнон 19а,1/4, сьборница 23,1/19, сьборнѣн 36а,2/29, сложнвь 15а,1/22, сложеннѣ 15а,2/2, стьвараюѣѣ 16а,1/15, сложнѣа 26,1/12–13, ськроуѣшенн 30а,2/1.

¹⁸ У оквиру исте синтагме уочавамо промјену в у у: оу монастырѣнх(ь) или вь црѣква(хь) 33,1/10–11.

Што се тиче других префикса и предлошких конструкција које писање *јера* предвиђају с лијеве стране коријена ријечи, може се закључити да, у цјелини гледано, углавном не пишу ову графему. Изузетак је префикс *нзъ* али само у одређеним лексемама везаним за изразе из поља богословске терминологије која је у најстрожијој мјери подлијегала норми, за књишке конструкције које нису имале своју паралелу у народном говору. *нзъ*овбражение *вѣрын* 7а,2/9, *нзъ*гласнвше 3,1/23–24, *нзъ*рже 3,1/23, *нзъ*речень 8а,1/24–25, *нсповѣ*давъ 9,2/23, *бесмртнага* 3а,2/24, *безб(о)жно* 5а,2/25, *бесъ*стыи 5а,2/27–28, *нстръгноу*ше 4а,2/16, *нскоренни*ше 4а,2/17, *нзвъ*стнише 4а,2/21, *распати* 6а,1/20, *подвигъ* 8,2/6,

Колебања у писању *јера* карактеришу и веома фреквентну именицу *сѣборь//свор* 2а,2/20, 2,1/23 *зборь* 2,2/10, *свор* 2,1/25, *сѣбороу* 4,2/2,8,10,12, *сѣборь* 2,2/5,28; *сѣборь* 4,1/14,23–24, *сѣбра се свор* 7,1/29–30, итд.

Замјеница *всѣ* пише се без *јера* *всѣ* 34а,1/2, *всѣго* 36,2/11, *всѣмъ* 37,1/24, *всакого* 37,1/20, *всакъ* 39,1/24, док је придјев *всѣленъскын* написан с *јером*: *всѣленъскаго* 6а,2/1, 18а,2/14, *всѣленъскаго* 31а,2/20, *всѣ* *всѣленые* 9а,1/20, итд.

Што је карактеристично и за друге српске споменике тог периода до неписања *јера* долази и у другим позицијама: у коријену ријечи: *тлмн* 4а,1/11, *книгах* 30а,1/26, *дни* 23,2/22, *дницъ* 38а,1/10, *многы* 31а,2/25, *мнози* 31а,1/4, *мдрь* 12а,1/13, *воскъ* 34а,1/6, *нѣчто* 16а,1/2, *кто* 38,1/30, *тисоу*щнои 2а,2/21, *болезни* 3,2/6, *седмъ* 38а,2/8, *прѣмоудрь* 38а,1/19; *любве* 183а,2/19, *кроткъ* 184а,2/24, *мннн* 195а,1/24, *ч(с)тънын(хъ)* 203а,2/22, *мнн* 212а,2/1; у деривационој морфеми: *пользномоу* 3а,1/17, *поборници* 3,2/14, *начелникъ* 6а,2/8, *несмѣсно* 9,2/27, *длъжникомъ* 14,1/22, *пѣвцемъ* 15,1/23, *прнчѣтници* 19а,1/10–11, *крѣтъмници* 28,2/23, *помошницоу* 37а,1/13, *доволно* 40,2/6; 20а,1/19 (али и: *прнчѣтънницѣ(хъ)* 19а,2/29; 20,1/16), *воскъ* 22а,2/22, *кончтнеи* *м(о)л(н)твын* 21,1/10, *ззорна* 38,1/2, *клететники* 6а,1/14, *въздръжнникоу* 186,2/4, *несѣбесѣдникоу* 183а,2/24, *безградникоу* 184,2/20, *миръсцин* 195а,1/24; у склопу обличке морфеме: *створше* 12а,2/27, *прѣлѣзше* 183,2/17, *въсхотѣвше* *ннн* *възмогше* 18,2/24–25, *списавше* 4а,1/12, *въкоу*снвше 37а,1/3; на крају ријечи: *покаив се* 38а,2/27, *женѣцимъ* 202,2/5.

10. ПИСАЊЕ *ы*. Иако је још у XII вијеку на српском језичком простору започео процес изједначавања *ы* и *и*, српскословенски споменици *су* и у овом погледу тежили очувању традиције (Стојановић, 2002, стр. 37). Примјери показују да се *јери* најчешће пише тамо гдје му је по етимологији мјесто. *Јери* стоји у свим категоријама и позицијама у ријечи гдје у другим српскословенским споменицима постоје колебања:¹⁹ *иза велара*, у коријену ријечи, падешким наставцима именица и придјева. *разконнѣскын* 2а,2/11, *клннѣскын* 4,2/22, *никѣнскын* 5а,1/23–24, *гроз(д)ыи* 37,2/19, *заточѣнынъ* 202,1/19, *позываемынъ* 201а,2/19–20, *многынъ* 205а,2/19, *нспытовати* 215а,1/6, *четврътын* 9а,1/15, *свѣченыѣскын* 36,2/16,

¹⁹ В. Грковић, 1986, стр. 22; Стојановић, 2002, стр. 36–41; Драгин, 2007, стр. 41.

Неправилно писање *јери* знатно је рјеђе од његове правилне употребе, али и као такво не одступа од других српских споменика с краја XIII и почетка XIV вијека писаних рашким правописом. При томе се у начелу разликују двије врсте погрешака/тенденција:

1) Писање *ы* умјесто *и*: третын 196,1/23, (Н мн) презвѣтеры 196,1/16, рабы 196а,1/14,16 (Н мн), б(о)гостр(ь)тъныци 196а,2/6, погоубыти 198,1/29, разбонныкь 198а,2/13, оправдыши 199,2/14, патриарховы 205,1/14, наследныкомь 201,2/29, оборотныкь 219а,1/5, причѣтныкь 213,2/13–14, оборотеныкь 219а,1/5, непорочны 220а,2/25, приѣтны 221,1/26, сын 205а,2/20; и

2) Писање *и* умјесто *ы*: тисоушьное 2,1/26, четри 2а,2/22, многи 4а,1/23, четврѣти 4а,2/25, седмию 5а,1/25, сьгрѣщенних(ь) 199а,1/30, посълннки 204а,2/30 205,1/30, монастырь 206,1/22, 213а,2/30, пакн 221,1/2.

И у писању ове графеме присутна су колебања: избраныа 201а,1/26, избраныю 201а,2/1–2, избранни 201а,2/4, избранниѣ 201а,2/6.

11. ПИСАЊЕ СЛОВА *ѣ*, *і*. Најчешћа употреба графеме *і*, у корпусу иначе ријетко коришћене, јесте на крају реда, али се јавља и у другим позицијама: бл(а)г(осло)влени 31,1/9, *і* ѿ томъ 31,2/21,30, мѣрскихъ 33,1/22–3 пости 33,1/7, *і*же 35,2/7,17. Ижица се јавља у гласовној вриједности *и* и то у ријечима страног поријекла, пратећи изворну грчку графију (Драгин, 2007, стр. 37) на мјестима гдје је и у грчком предлошку тај знак: мѣромъ 1,2/29, као и у ријечима страног поријекла: прѣзвѣтери 31,2/26, лѣодикѣн 32,1/22–23, халѣкѣдонѣ 32,1/4, анкѣрѣ 32а,1/2. У ријечи прѣзвѣтери присутна су вишеструка колебања – и у писању *ижице*, и *јата* и меког *рь*: прѣзвѣтери 1,2/11, прѣзвѣтера 5а,2/4; 18,1/12; 18,2/22; прѣзвѣтера 5а,2/8; 26,2/22; 26а,1/17–18; 26,2/29. У истој синтагматској конструкцији *и* је обиљежено двојако: *и* ѿ жѣрьцихъ *і* ѿ вѣсьвѣхъ *і* ѿ бавниѣхъ *и* ѿ звѣздочѣтъцихъ *і* ѿ провѣдѣцихъ *и* ѿ чародѣниѣхъ *и* ѿ оуѣзльниѣхъ 33,2/11–16. *і* је веома ријетко, усамљени су случајеви употребе ове графеме на крају реда: тѣмнѣи 3а,1/24, тѣмнѣиѣ.

12. УДВАЈАЊЕ САМОГЛАСНИКА. Удвајање самогласника је појава која је у одређеној мјери заступљена у *Сарајевском препису*, а у различитој мјери и у другим српским рукописима овог периода. Увид у комплетан рукопис показао би детаљно све категорије ријечи у којима се дешава као и динамику ове појаве. Изабрани корпус показује да динамика удвајања самогласника кроз читав рукопис није иста, на одређеним страницама је изразито доминантно удвајање, док га у другим дијеловима текста готово и нема. Удвајање је заступљено у следећим категоријама ријечи:

а) код именица 1) женског рода: вѣрын 2,1/20, 6,2/28, 7а,2/9; м(о)л(н)тѣын 21,1/10, главын 30а,1/4, жѣрѣын 37а,1/10–11, чѣтъын 37,2/17, тишнын 5,2/25, ѣрнын 5а,1/21, женадин 33а,2/8, женѣ 188,1/5, заповѣдин (А мн.) 9,1/24, молнтѣын 21,1/10, слоужѣын 37а,1/9–10; прѣсин 199,2/22; 2) мушког рода

*о дефлексије: днаконни 31,2/25, г(лаго)льъ 199,2/10, монастырнихъ 200а,2/4, олатарни 33а,2/20, антръь 212а,1/4, 5) мушког рода дефлексије дараа 196,1/12; 3) именица средњег рода: въ срѣдцин 31а,2/19, одрѣшецинхъ оученин 184,1/1–2, 201,1/20;

б) 1) у коријену глагола: оѡлобынзаѡтъ 9,1/27, прѣбынѡаѡ 8,2/28, прѣбынѡаѡ 31а,2/17, 2) у инфинитиву: ѡдлѣжнтин 205а,2/18–19, ѡѡроѡатин 9,2/16, мѡѡятин 8,2/28–29, крѡститин 31,2/28, 3) оутѡрѡдин 9,2/26;

в) замјенице: тын 200,2/6, ѡѡѡѡ 200а,1/17, тын 198,1/29;199,2/13; ниниѡ 199а,1/19, нини 204а,2/5, поникшаа 200,1/15, мнини 212а,1/22,28,14,19;

г) бројеви: трин 199,2/13, десетин 212а,1/22.

13. ЗАКЉУЧАК. Светосавско *Законоправило* је споменик јединствен у јужнословенској традицији канонског кодекса, као и укупног словенског средњовјековног споменичког наслеђа. У контексту аналогije претпостављених писара који су писали *Сарајевски препис*, и хронологије свих преписа *Законоправила* који је дао С. Троицки (1952), А. Турилов *Сарајевски препис* датира у посљедњу трећину XIII – најкасније прву трећину XIV вијека (2013, стр. 47), истовремено утврђујући повезаност *Сарајевског преписа* са хиландарским или архиепископским скрипторијем.

Иако предочене на дјелимичном корпусу, правописне карактеристике ову претпоставку потврђују. У погледу система јотације ортографија овог споменика се подудара са другим српским споменицима из друге половине XIII и почетка XIV вијека. Гласовна група [ja] скоро досљедно је означена графемом ја. Употреба а у значењу [ja] је спорадична, док трагова употребе ѡ у овој позицији нема. По правилу се и [je] пише као ѡ. Традиционална је употреба ю. Групе лю и ню су досљедне у значењу [љу] и [њу], као и жо, цю, чю, шю, цю али има и одступања. Гласовне вриједности [ља], [ња] / [ље], [ње] пишу се двојачко – у првих 100 страница рукописа претеже писање без лигатуре²⁰, док је у другом дијелу корпуса досљедно спроведена норма са лигатуром што овај рукопис у складу са хронологијом еволуције ортографије коју је дао М. Пешикан (1973, стр. 82) датира у половину XIII вијека и почетак XIV вијека. И друге правописне црте показују да је ортографски

²⁰ Митар Пешикан је дао преглед система јотације споменика из XIII вијека као доба великог превирања у српској писмености што се прије свега односи на третман јоте и палатала, тј. ширу и ужу употребу прејотованих вокала. Прву групу чине споменици из око 1215. године: *Хиландарска повеља*, *Повеља Стефана Првовенчаног* као знатно архаичнији споменици (лоѡ, ла, ле); у другој групи су *Радослављева повеља* из 1234, *Карејски типик* и *Мокропољско јеванђеље* (лю, ла, ле) трећој групи припада *Иловичка крмчија* 1262. (лю, ла, ле), док четврту групу чине споменици XIII и XIV вијека код којих је досљедна употреба лигатура (ла, ле, лю). У погледу система јотације *Сарајевски препис* показује двообразност – први дио корпуса се подудара са другом етапом споменика са *Мокропољским јеванђељем* из средине XIII в, док је други дио корпуса идентификован као четврти тип, што нам указује на то да би датирање овог споменика требало помјерити у XIII вијек.

систем *Сарајевског преписа Законоправила Светог Саве* јасан, са великом сигурношћу примијењен рашки правопис, односно млађи српски правопис, онај који се везује за име и књижевни рад Светог Саве: дјелимично растерећење текста од слабог *јера* у свим позицијама; етимолошко писање *јери*, са ријетким одступањима; писање меког *р*.

Све ове карактеристике показују да је правопис *Сарајевског преписа* у потпуности типичан за ортографију именовану као „рашка“. Даљим истраживањима потребно је обухватити рукопис у цјелини, те истражити све правописне црте.

Извори

СП: *Сарајевски препис Законоправила Светог Саве из XIV вијека*, фототипија, Приређивачи: проф. др Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић). „ДАБАР“ Издавачка кућа Митрополије дабробосанске, 2013.

Законоправило Светога Саве I. Приредили и превели: Миодраг М. Петровић и Љубица Штавланин-Ђорђевић. Београд: Историјски институт, 2005.

Литература

Белић, А. (1999). Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика. (Изабрана дела Александра Белића, *Историја српског језика, студије, расправе, критике*, седми том.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 357–396.

Богдановић, Д. (1979). Крмчија Светога Саве. Међународни научни скуп *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*. Београд (1976), 91–99.

Богдановић, Д. (2010). Свети Сава, у: *Свети Сава*. приредио Т. Јовановић. Десет векова српске књижевности, књ. 1, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 195–221.

Врана, Ј. (1967). *Вуканово јеванђеље*. Београд: Научно дјело.

Грицкат И. (1977). Поглавља из историје књижевног и писарског рада. *Јужнословенски филолог XXXIII*, Београд, 118–155.

- Грковић-Мејџор, Ј. (1997). Хиландарски пуни апракос из XIII века (ХИЛ 8), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 69–81.
- Грковић, Ј. (1986). *Софијска служба светом Сави: палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Драгин, Н. (2007). *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.
- Ивић, П. – Јерковић, В. (1981). *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Jagić, V. (1874). Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa, Priobćio pravi član prof. dr V. Jagić, VIII, Krmčaja ilovička godine 1262, *Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, 60–112.
- Јерковић, В. (1980). Средњовековне ортографске школе код Срба. *Југословенски семинар за стране слависте*, 31, 19–28.
- Јерковић, В. (1975). *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*. Нови Сад: Матица Српска.
- Јерковић, В. (1974). Ортографија „Житија св. Симеона“ од св. Саве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVII/1, 103–120.
- Куљбакин, Ст. М. (1925). *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Мошин, В. (1953). Dr Sergije Troicki, Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjima). *Srpska akademija nauka, Spomenik СII, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija 4, Beograd 1952, 144 str. I 10 tablica sa 20 reprodukcija, Slovo, časopis Staroslavenskog instituta, No 2, rujan, 57–67.*
- О Законоправиљу (2013). О Законоправиљу Светог Саве. Поговор фототипског издања Сарајевског преписа Законоправила из XIV вијека, Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић), XIX–XIII.

- Пешикан, М. (1973). Мокропољско четворојеванђеље из XIII века – споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености. *Зборник за филологију и лингвистику* XVI/1, 61–89.
- Петровић, М. М. (2002). „Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског номоканона“ *Историјски часопис*; књ. XLIX, 27–45.
- Родић, Н. (1994). *Сврљишки одломци јеванђеља (XIII)*. Сврљиг: Етнокултуролошка радионица – Ниш: Просвета.
- Соловјев В. Александар (1932). Светосавски номоканон и његови нови преписи. *Братство* XXVI, 21–43.
- Срезневски И. И. (1871–72). Крмчаја књига српскога писма, XIII-XIV *Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu*, 3-4, 189–203.
- вијека, Стефановић, Д. (2000). Напомене о језику најстаријег српског четворојеванђеља, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII, 457–571.
- Стојановић, Ј. (2002). *Ортографија и језик Бјелопольског четворојеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Стојановић, Ј. (2011). Писмо и правопис српских споменика 12. и 13. вијека. *Путевима српског језика и ћирилице*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјелјење за српски језик и књижевност, 9–32.
- Троицки, С. В. (1952). *Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима)*. Споменик СII, Нова серија 4, Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука.
- Troicki, S. V. (1955). „Da li je slovenski nomokanon sa tumacenjima postojao pre Svetog Save“, *Slovo*, 4–5, , 111–122.
- Предговор Законоправилу Светога Саве I*. (2005). Приредили и превели: Миодраг М. Петровић и Љубица Штављанин Ђорђевић. Београд: Историјски институт.
- Турилов, А. А. (2013). О датировке и происхождении двух сербских пергаменных списков Святосавской Кормчей. *Славянский альманах 2012*. Москва: Индрик, 43–62.

Турилов, А. А. (1999). Роль сербской традиции в сохранении древнейших памятников славянской литературы *Славянский альманах 1998*. Москва: Индрик, 17–29.

Щапов Я. Н. (1978). Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. Москва, 117–158.

Zorica Nikitović

THE ORTHOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE ST. SAVA'S
NOMOCANON, I.E. THE NEWLY PUBLISHED SARAJEVO COPY FROM
THE 14TH CENTURY

Summary

The paper presents a review of orthographic characteristics of one of the eleven preserved copies of the St. Sava's Nomocanon, i.e. the newly published Sarajevo copy from the 14th century (2013). The preliminary research aims at investigating the most important features which characterise the Serbian mediaeval orthographic school: the orthography of syllables ja, je, ju, lja, nja/nje, the orthography of the soft r, the yer, the yery, the vocalic r and l, in order to determine which orthographic tradition one of the copies of the most important monument of the Slavic mediaeval law belongs to.